

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 373.2:376(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.28>**О. Г. Лис**народний депутат України
Верховної ради України

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено діяльність закладів дошкільної освіти при у процесі реалізації інклюзивної освіти в Україні. Наголошено, що одним з пріоритетних напрямків сучасної політики України в галузі освіти є інклюзивна освіта, яка передбачає створення безбар'єрного освітнього середовища для осіб з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю. Зазначено, що найбільш важливими показниками реалізації інклюзивної освіти (поряд з освітніми чинниками) вважаються суб'єктивні, такі як задоволеність освітнім процесом всіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, педагогів і фахівців супроводу); відчуття безпеки і комфортності освітнього середовища. Основними показниками ефективності оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти є інклюзивна практика, яку дошкільна освітня установа реалізує у випадку коли всі діти, включені в освітній процес, показують позитивну динаміку в розвитку (особливо соціальних навичок), адаптовані і прийняті дитячою групою, з бажанням відвідують заклад дошкільної освіти, отримують допомогу і підтримку в оволодінні освітньою програмою. Зроблено висновок, що розвиток інклюзивної освіти в Україні характеризується не створенням нової системи, а якісною і планомірною зміною існуючої системи дошкільної освіти в цілому. При цьому, реалізація цієї моделі в майбутньому дозволить підвищити ефективність діяльності закладу дошкільної освіти по включенню дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в освітнє середовище. Саме тому, інклюзивна освітня практика в закладі дошкільної освіти неможлива без включення фахівців в експериментальну і дослідницьку роботу, спрямовану на: вивчення механізмів запуску інклюзивної освіти та супроводу інклюзії на всіх її етапах, аналіз та систематизацію позитивного та негативного досвіду, а також розробку умов оптимізації діяльності закладу.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна практика, адміністрація, дитина з особливими освітніми потребами, дитина з інвалідністю, заклад дошкільної освіти, освітня політика.

Основними завданнями сучасної політики України в галузі освіти є підвищення якості освіти на всіх її рівнях і забезпечення можливості індивідуалізації освітніх траєкторій. Безумовно, одним з пріоритетних напрямків є інклюзивна освіта, яка передбачає створення безбар'єрного освітнього середовища для осіб з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю. «Дошкільна освіта є невід'ємним складником та першим рівнем у системі освіти – стартовою платформою особистісного розвитку дитини. Затверджений стандарт забезпечить підвищення якості дошкільної освіти в Україні та приведення її до відповідності міжнародним стандартам.

В основу документа покладено ідеї гуманістичної педагогіки, патріотичного та громадянського виховання та солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти й інших професій, причетних до піклування, догляду та розвитку дітей дошкільного віку» [1], – зазначив Міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет. Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей дошкільнят визначено за такими освітніми напрямками: особистість дитини; дитина в сенсорно-пізнавальному просторі; дитина в природному довкіллі; гра дитини; дитина в соціумі; мовлення дитини; дитина у світі мистецтва.

Одним із завдань Державного стандарту дошкільної освіти в Україні [1] є забезпечення рівних можливостей для повноцінного розвитку кожної дитини в період дошкільного дитинства, незалежно від місця проживання, статі, нації, мови, соціального статусу, психофізіологічних та інших особливостей (у тому числі особливих освітніх потреб).

Дотримання принципу інклюзивності в організації освіти відповідає провідним світовим трендам. Дослідженню проблем інклюзії присвячено багато робіт учених-педагогів, учених-юристів та учених-економістів провідних демократичних країн (Bartolome; Corbett; Kugelmass; Ainscow, Miles; Lewis, Norwich) [6; 7; 8; 9; 10]. Так відомий дослідник Дж. Вільямс, зазначає, що «в освітніх установах необхідно формувати інклюзивну культуру, коли кожній дитині допомагають відчувати себе добре, співробітники взаємодіють між собою, а школа працює над мінімізацією будь-яких форм дискримінації в такому мікрокліматі. Автор наголошує на важливості продюсування інклюзивної політики, коли школа намагається зробити всі свої будівлі та приміщення зручними для осіб з інвалідністю, справедливо розподіляючи ресурси і виключаючи будь-які бар'єри для відвідування. Завдяки залученню в інклюзивні практики, діти навчаються допомагати один одному, в результаті доступність виявляється корисною для кожного» [11].

Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до обов'язкових компетентностей дітей, які здобувають дошкільну освіту. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти стосовно дітей з особливими освітніми потребами забезпечується з урахуванням їхніх задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних психічних і фізичних можливостей та у тій формі, яка для кожної дитини є найбільш оптимальною [5]. Такий стандарт, так би мовити, узаконює процес освіти дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю у дошкільних закладах освіти, які не є корекційними [2].

Освіта дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю передбачає створення для них спеціального корекційно-розвиваючого середовища, що забезпечує адекватні умови і рівні зі звичайними дітьми можливості для отримання освіти в межах Державного стандарту дошкільної освіти і спеціальних освітніх стандартів, лікування та оздоровлення, виховання і навчання,

корекцію порушень розвитку, соціальну адаптацію тощо.

При цьому потрібно зауважити, що ефективна реалізація включення дитини з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в середовище закладу дошкільної освіти практично неможлива без спеціалізованого психолого-педагогічного супроводу інклюзивної практики. З огляду на це, можна запропонувати теоретичну модель оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти. Метою такої моделі є оптимізація умов діяльності закладу дошкільної освіти в інклюзивній освіті.

Дослідження спрямоване на вирішення наступних завдань:

- виявлення умов оптимізації діяльності закладу дошкільної освіти на етапі реалізації інклюзивної моделі освіти;
- розробка діагностичного комплексу, спрямованого на виявлення умов оптимізації діяльності закладу дошкільної освіти, що сприяють ефективності реалізації інклюзивної освіти;
- організація психолого-педагогічного супроводу інклюзивної освіти.

При цьому необхідно визначити наступні напрями з реалізації інклюзивної освіти: нормативно-правовий, кадровий, науково-методичне забезпечення, моделювання освітнього простору в дошкільній освітній установі, створення безбар'єрного середовища тощо.

При дослідженні проблеми варто спиратись на такі підходи як:

- нейропсихологічний (облік стану, специфіки і механізмів психічних функцій);
- індивідуальний (облік індивідуального освітнього маршруту та психологічна підтримка дитини);
- корекційний (посилення якостей, що забезпечують успішну адаптацію дитини в соціумі);
- середовищний (створення безбар'єрного середовища).

При цьому, діяльність з оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти реалізується на основі принципів:

- варіативного розвивального середовища;
- варіативної методичної бази інклюзивної моделі освіти;
- динамічного розвитку освітньої моделі закладу дошкільної освіти;
- нормалізації в інклюзивній освіті;
- сімейно-орієнтований супровід тощо.

Під оптимізацією умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної

освіти доцільно розуміти модифікацію умов діяльності закладу дошкільної освіти з метою поліпшення його ефективності, що забезпечує можливість динаміки та варіативності освітніх програм. У цьому контексті важливого значення набуває створення сприятливого позитивно-емоційного клімату в класі, школі, залучення дитини з психофізичними порушеннями до суспільних процесів, її прийняття вчителями, однолітками, батьками та розуміння її особливостей. Морально-психологічний клімат інклюзивного учнівського колективу є чинником, через який переломлюється будь-яка його діяльність. Природно, що вплив психологічної атмосфери на особистість може бути двояким – як стимулюючим, так і гальмуючим, що пригнічує творчу ініціативу, активність і енергію. Таким чином, пріоритетність чинника інклюзивності в освітньому процесі, проголошена на державному рівні, а також пов'язані з цим проблеми створення відповідного морально-психологічного клімату [3, с. 68].

В цілому подібна інноваційна практика не може бути ефективно реалізована при відсутності певних зовнішніх і внутрішніх умов організації діяльності інклюзивного закладу дошкільної освіти.

До зовнішніх умов, в першу чергу варто віднести:

- системність розвитку інклюзивної освіти, наявність як освітніх закладів різних ступенів освіти так і наявність інклюзивної освітньої вертикалі в самому закладу дошкільної освіти;
- спадкоємність і взаємодія між окремими ланками цієї вертикалі;
- наявність структур, що надають ефективну методичну та організаційну підтримку та супровід закладів дошкільної освіти;
- співпраця з психолого-медико-педагогічною комісією;
- взаємодія з іншими інклюзивними та спеціальними закладами вертикалі або мережі (найближчі школи, також включені в інклюзивну практику, інші дитячі садки) та заклади освіти, у тому числі взаємний обмін технологіями, матеріалами, інформацією та документами;
- взаємодія із соціальними партнерами (громадські організації людей з інвалідністю, батьківські та педагогічні спільноти, реабілітаційні центри, організації сфери охорони здоров'я, культури і спорту тощо).

До внутрішніх умов організації діяльності закладу дошкільної освіти, включеної в інклюзивну практику, слід віднести:

- архітектурні перетворення зі включенням безбар'єрного середовища;
- підготовлені кадри для реалізації завдань інтегрованої та інклюзивної освіти;
- наявність команди фахівців супроводу: психолог, вчитель-дефектолог, логопед, соціальний педагог, помічник вихователя, тьютор та ін.;
- наявність інклюзивної вертикалі в самому закладу дошкільної освіти, тобто структурних підрозділах, що дозволяють організувати різну ступінь (обсяг) включення дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовище;
- організація діяльності всіх цих фахівців у формі психолого-медико-педагогічного консилиуму закладу дошкільної освіти з відповідними окресленими завданнями;
- наявність спеціального обладнання та засобів, що модулюють освітній простір групи;
- розробка прийомів, методів і форм підвищення професійної компетентності фахівців тощо.

Показниками оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти можна вважати:

- наявність варіативності умов інклюзії дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в закладі дошкільної освіти, зокрема, умови, створені в закладі освіти, коли форми інтеграції дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю можуть варіюватися в залежності від ступеня вираження недоліків їх психічного і (або) фізичного розвитку;
- наявність лідера, який розуміє ідеологію інклюзії і може створити особливу атмосферу, підібрати хорошу команду. При цьому лідер розуміє, як, коли і чому цю команду навчати, як будувати взаємини з батьками і громадськими організаціями;
- підготовлене середовище, яке повинно бути доступним і розвиваючим. Досить гарне сучасне обладнання для ігротерапії, музичної терапії тощо;
- наявність міждисциплінарної команди фахівців;
- нормативно-правове забезпечення;
- сформована відкрита система взаємодії з соціумом;
- методичне забезпечення інклюзивної освіти;
- наявність адаптованих програм, їх постійне доопрацювання з урахуванням останніх досягнень науки і техніки в Україні;

– динамічна модель закладу дошкільної освіти, що дозволяє включати нові структурні підрозділи, фахівців, розвиваючі методи і засоби;

– активне включення в реалізацію інклюзивної освіти всіх учасників освітнього процесу. Інклюзивний освітній простір передбачає активне залучення дітей, батьків і фахівців у розвиток діяльності закладу дошкільної освіти, проведення спільних заходів, спільне складання планів семінарів та свят для створення інклюзивної спільноти як моделі реального та сучасного соціуму [4].

У той же час найбільш важливими показниками (поряд з освітніми чинниками) вважаються суб'єктивні, такі як:

– задоволеність освітнім процесом всіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, педагогів і фахівців супроводу);

– відчуття безпеки і комфортності освітнього середовища.

З огляду на зазначене, основними показниками ефективності оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти є інклюзивна практика, яку дошкільна освітня установа реалізує у випадку коли:

– всі діти, включені в освітній процес, показують позитивну динаміку в розвитку (особливо соціальних навичок), адаптовані і прийняті дитячою групою, з бажанням відвідують заклад дошкільної освіти, отримують допомогу і підтримку в оволодінні освітньою програмою;

– батьки дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю розуміють як перспективу розвитку їх дитини, так і актуальні завдання, що стоять перед ними в процесі включення дитини в освітнє середовище, свою відповідальність. Вони повноцінно беруть участь у навчанні та розвитку своїх дітей, проінформовані та підтримують режим перебування дитини в закладі освіти, включені в систему психолого-педагогічного супроводу;

– батьки всіх інших дітей, які відвідують інклюзивний заклад дошкільної освіти, займають активну позицію співпраці і підтримки по відношенню до сім'ї особливої дитини, вихователя, фахівців психолого-педагогічного супроводу;

– педагоги приймають політику адміністрації закладу інклюзивної освіти та реалізують інклюзивну практику, використовуючи як уже наявний професійний досвід і знання, так і інноваційні підходи до навчання і виховання особливих дітей;

– педагоги беруть участь у розробці та реалізації індивідуальних планів або програм розвитку, ефективно взаємодіють з батьками, координатором по інклюзії, спеціалістами психолого-педагогічного супроводу, тьютором, мають позитивну мотивацію щодо навчання і виховання своїх дітей, інформацію про можливі ресурси як всередині закладу освіти, так і поза ним, використовують цю інформацію у своїй професійній діяльності;

– фахівці психолого-педагогічного супроводу беруть участь у реалізації інклюзивних підходів з метою вирішення завдань соціальної адаптації та розвитку дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю та їх однолітків, використовуючи при цьому найбільш ефективні інноваційні технології психолого-педагогічного супроводу, діють у міждисциплінарній команді, спираючись у плануванні та реалізації своєї професійної діяльності на колегіальні рішення та підходи, ефективно взаємодіють з батьками, педагогами та іншими учасниками освітнього процесу;

– керівники закладу дошкільної освіти створюють умови для розвитку та підтримки інклюзивної культури, формування інклюзивних цінностей, беруть активну (чільну) участь у формуванні інклюзивної політики (стратегії) і тактики, розвитку інклюзивної практики в педагогічному колективі, розуміють важливість надання підтримки співробітникам, що відповідають за координацію роботи, пов'язаної з особливими освітніми потребами;

– члени адміністрації закладу дошкільної освіти розуміють свою роль по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю та їх батьків, пов'язану з їх основним функціоналом, взаємодіють з координатором інклюзії з питань ефективної організації освітнього процесу, спільно з іншими членами колективу реалізують інклюзивну освітню політику, розробляють та реалізують систему моніторингу діяльності закладу дошкільної освіти у напрямку інклюзивної освіти, володіють інформацією про досягнення дітей з особливими освітніми потребами, інноваційну роботу педагогічного колективу в процесі розвитку інклюзивної практики.

У спектр результатів дослідницької роботи в закладі дошкільної освіти входить:

1. Розробка моделі інклюзивного закладу дошкільної освіти, що включає спеціальні структурні підрозділи (служби), інклюзивні групи, опис особливостей комплектування, вибору

фахівців освітніх послуг. Модель представляє собою комплекс адміністративних і науково-практичних дій, які можуть бути реалізовані в закладі дошкільної освіти, що створює інклюзивні групи або служби.

2. Технології практичної діяльності педагогів при реалізації інклюзивної освіти. Опис практичних технологій у вигляді збірників рекомендацій, мультимедійних посібників з організації діяльності педагога-психолога, вчителя-логопеда, вчителя-дефектолога, вихователя та інших фахівців.

3. Методики проведення занять в інклюзивних групах. Збірники методичних рекомендацій щодо складання індивідуальних програм навчання та виховання, складання модульних освітніх курсів на основі базового компонента дошкільної освіти.

4. Методичні посібники для педагогів, пам'ятки для батьків. Включення батьків в якості рівних партнерів в освітній процес передбачає видання спеціальних посібників з іграми та вправами з проведення занять з дитиною вдома, інформаційних листів, пам'яток з оформлення документів для отримання соціальної допомоги.

5. Пам'ятки для керівників закладів освіти. У пам'ятках подається інформація, пов'язана з нормативними вимогами та адміністративними завданнями, з якими стикається керівник, який приймає рішення про створення інклюзивних форм освіти в закладі.

6. Збірники творчих робіт дітей. Важливою умовою існування інклюзивного освітнього середовища, систематичного включення дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю є представлення результатів діяльності у вигляді, доступному і цікавому для найближчого соціального оточення. Одним з варіантів може слугувати створення збірок висловлювань і казок для дітей інклюзивних груп, виставки малюнків, виробів з кераміки тощо.

7. Програми семінарів та майстер-класів. У дошкільному закладі освіти проводяться науково-практичні та методологічні семінари, майстер-класи, практичні зустрічі з питань проведення діагностики, діяльності фахівців інклюзивних груп та структурних підрозділів для педагогів. За результатами проведення можливо створення навчального курсу для молодих фахівців.

Таким чином, використання наведених у статті критеріїв успішності реалізації інклюзивної практики дозволяє зробити висновок, що інклюзивна

освіта в Україні носить інноваційний характер. Цей інноваційний процес сприяє навчанню і вихованню дітей з різними стартовими можливостями на різних щаблях освітньої вертикалі.

Успішність реалізації вищезначеної моделі доводить, що розвиток інклюзивної освіти в Україні характеризується не створенням нової системи, а якісною і планомірною зміною існуючої системи дошкільної освіти в цілому. При цьому, реалізація цієї моделі в майбутньому дозволить підвищити ефективність діяльності закладу дошкільної освіти по включенню дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в освітнє середовище. Саме тому, інклюзивна освітня практика в закладі дошкільної освіти неможлива без включення фахівців в експериментальну і дослідницьку роботу, спрямовану на: вивчення механізмів запуску інклюзивної освіти та супроводу інклюзії на всіх її етапах, аналіз та систематизацію позитивного та негативного досвіду, а також розробку умов оптимізації діяльності закладу.

При створенні зазначених вище умов супроводу, обліку перерахованих критеріїв ефективності та оперативному їх досягненні стає можливою реалізація основної ідеї – включення дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю в освітній простір спочатку дошкільного, а потім і шкільного закладу освіти.

Список використаної літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти, що є Державним стандартом дошкільної освіти в Україні, затверджено 12 січня 2021 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Наказ МОН про затвердження Базового компонента дошкільної освіти від 12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
3. Павлюк Н. В. Формування морально-психологічного клімату освітнього середовища інклюзивного класу. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі» (Київ, 22 листопада 2019 р.). К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 66-68.
4. Горбенко І. Запроваджуємо інклюзивне навчання: з чого розпочати. *Практика управління дошкільним закладом*. 2018. № 9. С. 55–61.

5. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
6. Ainscow M., Miles S. Making Education for All inclusive: where next? *Prospects*. 2008. № 38(15). URL: <https://doi.org/10.1007/s11125-008-9055-0> (дата звернення 14.03.2021).
7. Bartolome L. I. Beyond the methods fetish: Towards a humanising pedagogy. *Harvard Education Review*. 1994. № 54(2). P. 173–194.
8. Corbett J. Supporting inclusive education: A connective pedagogy. London: Routledge Falmer, 2001. 125 p.
9. Kugelmass J. Collaboration and compromise in creating and sustaining an inclusive school. *International Journal of Inclusive Education*. 2001. № 5 (1). P. 47– 65.
10. Lewis A., Norwich B. Special teaching for special children: A pedagogy for inclusion? MPG Books LTD, Bodmin, Cornwall (UK): Open University Press, 2008. 238 p.
11. Williams J. R. A. Experience of Inclusive Education in European Countries. Bristol: Centre for Studies in Inclusive Education. 2010. URL: http://www.academia.edu/9631350/Experience_of_Inclusive_Education_in_European_Countries (дата звернення 14.03.2021).

Lys O. H. Optimization of the activities of preschool education institutions in the implementation of inclusive education in Ukraine

The article examines the activities of preschool education institutions during the implementation of inclusive education in Ukraine. It is emphasized that one of the priorities of the modern education policy of Ukraine is inclusive education, which provides for the creation of a barrier-free educational environment for people with special educational needs and children with disabilities. The author states that the most crucial indicators of implementing inclusive education (along with educational factors) are as follows: subjective, e.g., satisfaction with an educational process of all participants of the educational process (children, parents, teachers and counsels); a sense of security and comfort in the educational environment. The key indicators of the effectiveness of optimizing the operational environment of a preschool education institutions amidst the implementation of inclusive education is inclusive practice, which the preschool educational institution fulfills when all children involved in the educational process show positive dynamics in development (especially of social skills), adjusted and welcomed by children, are keen on attending the preschool education institution, get assistance and support in mastering the educational program. The research concludes that the development of inclusive education in Ukraine is characterized by not forming a new system but a qualitative and smooth change of the available system of preschool education in general. At the same time, the implementation of this model in the future allows advancing performance efficiency of a preschool education institution related to the involvement of children with special educational needs and children with disabilities into the educational environment. Thus, the inclusive educational practice in a preschool education institution is impossible without engaging specialists in experimental and research work aimed at studying the mechanism of launching inclusive education and controlling inclusion at all its stages, analyzing and systemizing positive and negative practices and working out performance optimization of the institution.

Key words: *inclusion, inclusive practice, administration, child with special educational needs, child with disability, preschool education institutions, education policy.*